

FILOZOFICKÝ PORTRÉT P. J. ŠAFÁRIKA (k 200. výročiu narodenia)

„Skúmam všetko a hľadám pravdu,
sväto si v každom váziac človeka.“

P. J. Šafárik

Tvorba Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861) mala polytematický charakter. Šafárik sa v nej prezentoval ako básnik, pedagóg, etnograf, historik, literárny vedec a podobne. Napriek tomu, že o filozofickom rozmere jeho úctyhodného diela niet pochyb, ako „filozofa“ (t.j. percipienta, nositeľa a tvorca určitých filozofických názorov) ho sporadicky objavujeme len počas niekoľkých ostatných rokov. S cieľom predstaviť Šafárika ako „filozofa“ pokúsime sa v tomto príspevku načrtnúť aspoň jeho filozofický portrét.

Nazdávame sa, že prvotnú skicu budúceho filozofického portrétu P. J. Šafárika „majster život“ nakreslil už v období jeho detstva a mladosti. Pričinila sa o to dôsledná výchova v rodine evanjelického kňaza, ako aj prvá skúsenosť s filozofiou a poéziou nadobudnutá počas štúdií na lýceu v Kežmarku (1810 – 1815).

Vo „vlastnom životopise“ Šafárik poznamenáva, že v Kežmarku študoval „filozofiu, teológiu a právo u sokraticky učeného J. Genersicha, slobodomyselného D. Mihálika, skúsenosťami bohatého A. Podkonického a vynikajúceho právnika S. Aderjana“ ([1], 23). Pozornosť si v tomto smere zasluhuje najmä Johann Genersich, ktorý bol nielen dobrým znalcom vtedajšej nemeckej filozofie (sám študoval filozofiu v Jene), ale aj jej horlivým propagátorom. V prednáškach na kežmarskom lýceu vyzdvihoval vraj tvorbu Fichteho, Abta a Kruga ([2], 90).

Šafárik svoje predstavy o filozofii vyjadril po prvýkrát v básnickej zbierke *Tatranská Múza s lýrou slovanskou*. Tu sa však žiada pripomenúť, že Šafárik písal *Tatranskú Múzu* ako šestnásťročný študent kežmarského lýcea, a tak je problematické určiť, čo z názorov vyslovených v tejto zbierke možno považovať už za produkt jeho vlastného filozofického myslenia, a čo len za básnickú modifikáciu filozoficko-teologických stanovísk, ktoré prevzal od svojich kežmarských profesorov. Zdá sa, že najmenej poplatným, a teda ideovo najpôvodnejším je v tejto zbierke Šafárikovo chápanie vzťahu filozofie a poézie, ktoré predstavil v básni *Slavomilov sen (Zdání Slavomilovo)*.

Šafárik tu vystupuje v postave básnika Slavomila a svoje chápanie filozofie vyjadril cez stanoviská alegorickej bytosti „Mudrcu – Vševeda“, ktorý Slavomila presviedča, že nie poézia (umenie) je tým rozhodujúcim pre život, ale PRAVDA (t.j. filozofia), prenikajúca do „samej povahy vecí“, je pre človeka tým najužitočnejším a najpotrebnejším. Z monológu „Mudrcu“ vyberáme túto pasáž:

„Plodové Uměn a krasopisáku barvami kryjí
nahotu svou, a skrze to hledí nahradit, té již

chybuje na věky jim, a na věky chybovat bude,
vlastnosti nejvyšší, té prospěšné moudrosti, pravdy.
Pravda je užitečná, jest pravdivá filozofie sama,
ty hledej toho, což nosí užitek, stínu
pozanechav těm počítelcům, an nadchnutě mnějí zpívati.
Nechej tintěrek těch, i marného klinkání nechej!
Vzhůru, pod' za mnou! Ja tě po pravě povedu cestě
k té, již hledati má každý um, dokonalosti“ ([3], 13).

Z ďalšieho textu básne vyplýva, že Slavomil ponuku „Mudrca“ neprijíma a namiesto výzvy k hľadaniu filozofickej pravdy rozumu zdôrazňuje potrebu osvojovania si básnickej pravdy citu. Slobodné umenie, resp. poéziu tu Šafárik explicitne „povyšuje“ nad filozofiu, pričom vyjadruje presvedčenie, že len v ňom „balzám života“, „prameň obdivu“ a „korunu slávy“ nájde ([3], 14).

Šafárikova prezentácia vzťahu filozofie a poézie pripomína niektoré iniciatívy rozvíjané nemeckými predstaviteľmi romantizmu (napr. Friedrich Schlegel, Friedrich Schelling, Novalis, Heinrich von Kleist a ďalší). Nazdávame sa, že v oboch prípadoch sa vzťah filozofie a poézie „rieši“ na pozadí odmietania aristotelovskej zásady o rozumovo podmienenej mimézis a na základe postulovania romantického princípu emancipovanej fantázie. S tým zrejme súvisí nielen všeobecná snaha o vytvorenie svojbytnej sféry umenia a poézie, ale aj konkrétne preferovanie poézie pred filozofiou, ba až averzia voči filozofii, s ktorou sa stretávame v básni *Slavomilov sen*.

Dominantné kontúry filozofického portrétu P. J. Šafárika pochádzajú z obdobia jeho študijného pobytu v Jene. Tu v rokoch 1815 až 1817 navštevoval – okrem povinných prednášok z teológie – tiež prednášky z jazykovedy, histórie, prírodovedy a filozofie. K jeho učiteľom patrili J. T. Gabler, H. C. Eichstädt, H. Luden, J. F. Fries a ďalší. V Jene napokon dosiahol aj hodnosť doktora filozofie. Pôvodná averzia voči filozofickému „hlubaniu“ – charakteristická pre Šafárikovu pozíciu zastávanú v básnickej zbierke *Tatranská Múza s lýrou slovenskou* – bola modifikovaná do podoby kritického vzťahu len k tzv. „teoretickej“ (t.j. špekulatívnej) filozofii, ktorú podľa Šafárika reprezentovali Kant a Schelling. Rozhodne to však už nebola averzia voči filozofickému mysleniu vôbec, čo dokladá aj jeho vzťah k filozofii Herdera, Fichteho a Friesa, ktorá mu ako „praktická“, resp. „antropologická“ zjavne imponovala. Šafárik bol napríklad rovnako ako Herder presvedčený o tom, že filozofia môže skutočne „slúžiť ľuďom“ len vtedy, keď „zmení svoje stanovisko tak, ako ho zmenil Koperník vo vzťahu k Ptolemaiovej sústave“, keď „do centra svojej pozornosti postaví človeka a stane sa antropológiou“ ([4], 86).

Ak teda v našom skicovaní filozofického portrétu P. J. Šafárika postupujeme metódou hľadania jeho základných kontúr (t.j. ideových zdrojov, resp. determinácií), musíme konštatovať, že od čias jeho študijného pobytu v Nemecku patrili k nim predovšetkým idey obsiahnuté v tvorbe Herdera, Fichteho a Friesa. Pod ich vplyvom sa formujú aj viaceré Šafárikove názory na problematiku bytia, na teóriu poznania, filozofiu dejín a podobne.

Základnú ontologickú pozíciu Šafárika možno charakterizovať ako básnicky modifikovaný deizmus, ktorý umožňuje „vidieť“ prírodnú i sociálnu realitu nielen ako produkt „tryskajúci z rúk Všemohúceho“, ale aj ako bytie disponujúce vlastnými zákonmi, schopnosťami a tajomstvami. Prvotným, ničím nepodmieneným, nekonečným a večným bytím je bytie Boha, od

ktorého je odvodená celá skutočnosť. Plne sa to vzťahuje aj na prírodu, ktorá síce predstavuje zdanlivo samostatnú skutočnosť (s vlastnými zákonmi, javmi a pod.), súčasne však „ode prášku na zemi až ke hromadám svetů kolujících tam na nebi... všudy ráz svého tvůrce na sebe nese“ ([5], 107). Ontologickú, resp. kozmologickú problematiku však Šafárik bližšie nerozpracoval, aj keď v jednom liste F. Palackému uviedol, že hodlá napísať „pojednání kosmografologická“ a vyjadriť v nich myšlienky, ktoré vznikajú pri skúmaní univerza „z punktu nynější dokonalosti filosofie a přírodosloví“ ([6], 47). Tento zámer však nerealizoval, a tak jeho názory na ontologickú problematiku zostali na úrovni uvedených konštatácií, z ktorých vyplýva, že svet (vesmír, príroda) je produktom božej kreativity a má duchovnú podstatu, lebo „skutočnosť samotná je mŕtva a len duch naplňuje ju svojimi životnými silami“ ([1], 45).

V Šafárikových názoroch na gnozeologickú problematiku badať predovšetkým vplyv Herdera a Friesa. Podobne ako oni aj Šafárik uvádza tri poznávacie schopnosti (mohúcnosti), z ktorých prvá človeku umožňuje „cítiť“, druhá „myslieť“, tretia „konať“ ([1], 44). Aj keď zmysly nevydeľuje ako samostatnú poznávaciu schopnosť, rozhodne ich z procesu poznania nevyklucuje. Naopak, chápe ich akú súčasť citovosti a tú svojím spôsobom prioritizuje aj vo vzťahu k tzv. „teoretickému rozjímaniu“. Za najvýznamnejšiu „mohúcnosť“ však považuje až schopnosť „konať“, ktorú odvodil z Herderovho presvedčenia, že „človek myslí vždy iba v činoch“ ([7], 137).

Súčasťou Šafárikových názorov na poznanie je aj jeho chápanie pravdy. Zdá sa, že v tomto smere bol inšpirovaný nielen myšlienkami Herdera a Friesa, ale tiež niektorými stanoviskami Fichteho, napríklad akcentom na význam viery, citu a svedomia pri chápaní pravdy, ktorý implikuje jeho spis *Určenie človeka* ([8], 234-235).

Šafárik rozlišuje pravdy rozumu a pravdy citu, resp. srdca. Pravdy rozumu sídli vo filozofii. Sú relatívne a dočasné. Pravdy citu (srdca) sídli v umení a sú večné. Šafárik pritom poznamenáva, že aj keď o pravdách rozumu (obsiahnutých v zákonoch) nepochybuje, nerobia ho tieto pravdy „blaženým“, lebo to „najvyššie, čo večne chýba každej skutočnosti... to nesídli v premýšľavom rozume, ale v srdci“ ([1], 45).

Filozoficky zaujímavé je aj Šafárikovo chápanie dejín prezentované s osobitným zreteľom na dejiny Slovanov.

Šafárik si rovnako ako Kollár uvedomoval, že „každý národ, ktorý sa vypracúva z mechanického tlaku tiesnivých pomerov k samostatnej činnosti a chce sa zúčastniť na duchovnom živote ľudstva, musí sa predovšetkým pozdvihnúť k jasnému (filozofickému) náhľadu o usporiadaní sveta, aby sa potom stadiť díval ako z vyvýšeného bodu na svoje postavenie v celku a voči iným národom, na svoju úlohu, ktorú mu ukladá doba pre budúcnosť, a tak potom spoznal svoje určenie“ ([9], 146). V tomto zmysle možno Šafárikov prístup charakterizovať – Hegelovými slovami – ako „filozofický druh dejepisectva, ktorý neznamená nič iné než myslíace skúmanie dejín“ ([10], 16). V *Slovanských starožitnostiach* nám teda Šafárik nezanechal len skvelú historickú či etnografickú koncepciu, ale tiež špecifický variant „filozofie dejín“ modifikovaný do podoby „filozofie dejín“ Slovanov.

Napriek tomu, že Šafárikov záujem o dejiny Slovanov vyrastal už z domácej tradície národno-apologetickej tvorby J. B. Magina, J. Jakobe, D. Sinapiusa-Horčičku, B. Tablica a ďalších, v rozhodujúcej miere ho inšpirovala až nemecká filozofia dejín reprezentovaná predovšetkým Herderom. Šafárik si podobne ako Herder kladie otázky: Čo sú to dejiny? Aké

zákony a hybné sily v nich pôsobia? Aký charakter, smer a cieľ má vývoj ľudstva? Čo je to národ a akú funkciu plní v dejinách? Aký význam pre národ má jazyk, umenie, náboženstvo... geografické prostredie? atď.

Šafárik sa spolu s Herderom nazdáva, že dejiny predstavujú súvislý rad ľudských pokolení, resp. generácií nasledujúcich po sebe a nadväzujúcich na seba. Trojjediným subjektom dejín je v tomto smere človek, národ a ľudstvo. Imanentnou „pružinou“ dejín sú tzv. „živé ľudské sily“, ktoré určujú charakter národov vrátane ich rodových a rasových črt, spôsobu života a pod. Šafárik sa pritom jednoznačne stotožňuje s Herderovým presvedčením o tom, že ak sa „živé ľudské sily postavia do určitých miestnych a časových pomerov na zemi, rozvinú sa všetky zmeny ľudských dejín“ ([7], 241). Takto Šafárik prijímal aj Herderov názor na fundamentálny účel dejín, t.j. stav ľudskosti, ktorý majú postupne spoluutvárať všetky národy. Je známe, že Herder pritom uvádza aj Slovanov, ktorých považuje za jeden národ vyznačujúci sa: množstvom obyvateľov, veľkou rozlohou územia, obrovským potenciálom duchovných síl (predpokladmi pre umeleckú tvorbu a schopnosťou učiť sa), nebyvalou pracovitosťou, mierumilovnosťou, úctivosťou, pohostinnosťou, poslušnosťou atď. ([7], 330-334). Niet pochýb o tom, že tieto a podobné názory Šafárika sprevádzali aj pri realizácii grandiózneho projektu jeho „slavistickej trilógie“, ktorú tvoria *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí, Slovanské starožitnosti a Slovanský národopis*.

Slovanov Šafárik považuje za „kmen evropejský prastarý, od nepamätných časův uprostřed jiných kmenův v Evropě bytující a jen pod různými později zaslými jmény ukrytý“ ([11], 31). Pôvodnosť slovanského kmeňa zdôvodňuje historickými prameňmi, filologickými, geograficko-prírodnými i kultúrno-antropologickými argumentami. Z hľadiska jazykovedy Šafárik napríklad poznamenáva, že „jazyk slovanský i materií i formou svou vidomý ráz neporušené původnosti na sobě nese... tak původní, samostatný, čistý, mluvnicky dokonalý, na tolikero nářečí rozvedený jazyk, jakýž jest slovanský, bez národu původního, samostatného, prastarého, nikterakž povstati nemohl“ ([11], 54). Argumenty v prospech pôvodnosti slovanského kmeňa Šafárik nachádza tiež v náboženstve, práve, mravoch a obyčajoch Slovanov, pričom tvrdí, že „srovnáme-li je pilně s mravy, obyčeji, náboženstvím, řádem a právy jiných starých evropejských kmenův téhož indoevropského plemene, jmenovitě Thrakův, Celtův, Nmcův a Litvanův, nalezneme takovou mezi nimi přibuznost, že nám jináč domýšleti se nelze, než že všichni tito sbratření kmenové od nepaměti spolu zde v Evropě sídliti museli“ ([11], 72).

V práci *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* Šafárik píše, že „k základným charakterovým črtám slovanského kmeňa ako celku patria: náboženské zmýšľanie, láska k práci, úprimná a prostodušná veselosť, láska k rodnej reči a znášanlivosť“ ([12], 86). Šafárik však Slovanov neidealizuje. Poukazuje aj na ich negatívne povahové črty, pričom upozorňuje najmä na skutočnosť, že „Slované nenávidějící sobě vespolek, v ustavičných mezi sebou žili rozmíškách a roztržitostech“ ([11], 589). Preto sa často stávali korisťou agresora, ktorý si ich ľahko podmaňoval práve pre ich vnútornú nejednotnosť a nesvornosť. Inou negatívnou črtou povahy Slovanov je podľa Šafárika „nezřízené milování cizozemštiny, k níž od věkův lnula srdce slovanská“ ([11], 590), čo malo nepriaznivé dôsledky nielen pre slovanský jazyk, ale pre celý slovanský kmeň.

Aj keď Šafárik problematiku národa (teoreticky) hlbšie nerozpracoval, pripisoval jej vo svojom chápaní dejín osobitný význam. Národy považoval za subjekt dejín, pričom charakter

dejinného vývoja odvodzoval od charakteru vývoja tých národov, ktoré aktuálne prispievajú k vytváraniu stavu humanity najvýraznejším spôsobom. Podobne ako Herder bol presvedčený, že po románskych a germánskych národoch vystúpi na javisko dejín Slovania. Za rozhodujúci zdroj (faktor) dejinného vývoja slovanského kmeňa – a sprostredkovane i celého ľudského rodu – pokladal tzv. „mravnú silu“. V tejto súvislosti napísal: „Ak bude v nás mravná sila, ak prenikne jedna myšlienka, jedna vôľa telo národa nášho, neodolajú jej ani ostatné národy sveta, lebo všetko, čo je pod slnkom, prevyšuje sila mravná, ktorá sa prejavuje v láske“ ([13], 123). Keď láska k národu vyústi do lásky k celému ľudskému rodu a svet ovládne humanita, dejinný vývoj naplní svoj zmysel.

Šafárik ako filozofujúci historik teda nevidí v dejinách len sled jednotlivých udalostí a – ako sám konštatoval – „slávu nehľadá v tom, že môže vyratúvať zavraždené kniežatá, prúdy poprelievanej krvi, množstvo spustošených miest a vydrancovaných krajín“ ([12], 90). Na príklade dejín Slovanov dokazuje, že históriu možno reflektovať aj ako proces pokojnej tvorivej práce, rozvoja obchodu a remesiel, rozširovania vzdelanosti, kultúry, umenia a pod. Jeho prístup k skúmaniu dejín je založený na filozofickom akcentovaní humanity ako princípu kontinuálneho poľudšťovania prírody, spoločnosti i človeka samotného.

Filozofický portrét P. J. Šafárika má zaiste aj svoje „chyby krásy“. Viaceré jeho myšlienky zostali filozoficky „nedopovedané“, ba do niektorých sa vlúčil aj večný spolupútnik pravdy, ktorým je omyl. To však rozhodne neznižuje ideovú aktuálnosť jeho diela, ktoré si pre svoju tematickú viacrozmernosť a sémantickú „otvorenosť“ zachováva výskumnú príťažlivosť aj s odstupom času.

LITERATÚRA

- [1] ŠAFÁRIK, P. J.: Literatúra, jazyk, spoločnosť. Bratislava 1961.
- [2] LIPTÁK, J.: Geschichte des evangelischen Lyzeums A. B. in Kesmark. Kežmarok 1933.
- [3] ŠAFÁRIK, P. J.: Básnické spisy. Vydal J. Vilikovský. Bratislava 1938.
- [4] HERDER, J. G.: Zur Philosophie der Geschichte, Bd. 1, Berlin 1952.
- [5] ŠAFÁRIK, P. J.: K otázkam metriky. In: H. Urbancová – C. Kraus: Antológia literárnovedných textov obdobia národného obrodenia. Bratislava 1982.
- [6] Korespondence P. J. Šafárika s F. Palackým. Praha 1961.
- [7] HERDER, J. G.: Vývoj lidskosti. Praha 1941.
- [8] FICHTE, J. G.: Výber z diela. Bratislava 1981.
- [9] KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti. Bratislava 1954.
- [10] HEGEL, G. W. F.: Filozofia dejín. Bratislava 1957.
- [11] ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanské starožitnosti. I. diel, Praha 1862.
- [12] ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Bratislava 1963.
- [13] ŠAFÁRIK, P. J.: Reč na Slovanskom zjazde v Prahe r. 1848. In: J. Tibenský, Pavol Jozef Šafárik. Bratislava 1975.

PhDr. Rudolf Dupkala, CSc.
Katedra filozofie FF UPJŠ
17. novembra 1
080 78 Prešov
SR